

Stari portal zagrebačke prvostolne crkve.

Staroga portala prvostolne crkve još se svi sjećamo. Taj portal imao je dva graditeljska obilježja, u glavnom bio je on romanskoga sloga, dočim su okoliš vrata i timpanon nad njima bili izrađeni u izrazitom baroku. Sam trijem (Portalhalle) imao je sa svake strane po četiri stupa, koji su po tradicijama romanskoga sloga bili smješteni u pravokutnim uložnicama (Nische). Stupovi su bili ukrašeni lisnatim ornamentima, a glavice su imale grčki oblik, poimence su bile dvije izrađene potpuno u jonskom slogu, dok su baze stupova bile atičke. Uglovi među stupovljem bili su neurešeni. Na glavicama bili su posve niski abaci, od kojih se uspinjali šiljasti lukovi od iste debljine kao i stupovi. Uz sama vrata bila su još dva posve barokna stupa, veća i jača od onih prvih. Čitav trijem bio je naokolo ukrašen zubastim ornamentom.

S objiju strana portala bila su najprije na dosta visokim podnožjima smještena dva lava od bijeloga mramora. Povrh ovih stajali su u uložnicama u naravnoj veličini načinjeni kipovi sv. Stjepana (s desna) i sv. Ladislava (s lijeva), a nad ovima bile su dvije ploherezbe. Na desnoj strani bila je bl. djevica Marija kako kleči na klecalu, a na lijevoj strani anđeo s liljanom u ruci (Navještenje Marijino). Na najvišem dijelu portala t. j. u zabatištu bili su u uložnicama smješteni kipovi dvanaest apoštola (sa svake strane šest), a u sredini Isus sa zemaljskom krugljom u ruci¹. Povrh kipa Spasiteljeva bio je namješten grb biskupa Benedikta Vinkovića (1637 do 1642) — pelikan, koji svojom krvlju hrani mlade, — a ispod kipa Spasiteljeva bila je crvena mramorna ploča s grbom kanonika Ljudevita Vukoslavića (1659 do 1677) — vuk, koji u ždrijelu nosi janje. Ispod toga grba bio je napis:

COEPERAT HAEC PRAESVL BENEDICTVS VINKOVICH OLIM
PECTORE FLAGRANTI DONA PARARE DEO.
QVAE LVDOVICVS EGO FECI WKOZLAVICH IPSA
VT QVEAT OPTATVM FINIS HABERE DECVS.
LVX AETERNA DEO REGALIS IANVA TEMPLI.

Na onom crnom baročnom okviru nad vratima bio je smješten anđeo od bijela mramora, koji je držao u rukama ploču s napisom:

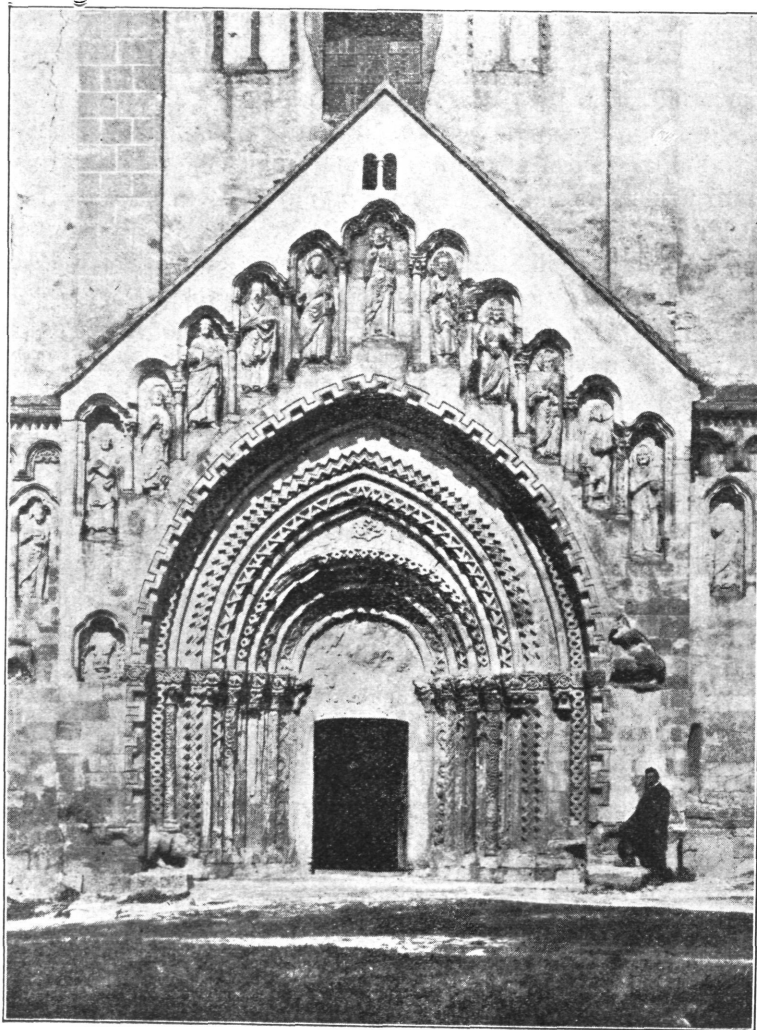
DOMVS MEA DOMVS ORATIONIS EST.

¹ Zagrebački je portal imao dolje kipove patrona sv. Ladislava i sv. Stjepana, kojih dakako nema u uzor-portalu u Jáku. U ovom je uz lik Isusov sa svake strane po pet apoštola u nišama prikazano, dok je jedanaesti i dvanaesti apoštol smješten postrance u zid same

crkve. Treba napomenuti, da se pri ovom opisu staroga zagrebačkoga portala valjalo poslužiti opisom u djelu Weiss: Der Dom zu Agram. Wien. 1860, jer je danas portal rastavljen i tako složen, da se mogu vidjeti tek neki komadi.

To bi bio kratak opis nekadanjega portala naše prvostolne crkve. Portal je bio zanimljiv, pa se o njemu već i mnogo pisalo, no piscima se potkralo više netočnosti i neispravnosti, koje sam nakanio ovdje da ispravim.

Ponajprije je romanski oblik portala mnoge zaveo, pa su u njemu nazrijevali najstariji preostatak stare zagrebačke katedrale, koja je postradala za tatarske provale. To mnijenje nema dakako nikakova temelja, kako ćemo kasnije vidjeti. I Ivan Kukuljević u svom djelu: „Prvostolna crkva zagrebačka“ (Zagreb 1856.)

Sl. 128. Portal crkve u Szt. Jáku.

drži, da su ona dva lava s obiju strana portala „po svoj prilici mnogo starije djelo od istoga predvratja“. Njemu je bilo nepoznato, da je taj portal načinjen po onom nekadanje benediktinske opatije u Jáku, na kojem se također nalaze ti lavovi, pa je držao, da su oni preostatak još od staroga portala. Osim toga ima u njegovom opisu još više netočnosti. On spominje, da je portal sagradio kranjski vajar Ivan (Hans) Albertal iz Trebnjega, koji je bio mnogo zaposlen kod naše stolne crkve. Sagradio je zvonik i popravio je svodove crkve, no portala nije napravio on, već njegov zemljak Kozma Miller iz Krškoga. Kukuljević je nadalje u ovoj plohozbi vidio sv. Anu, mjesto bl. Djevice Marije, a grb: pelikan, kako hrani svoje mlade, mu je grb biskupa Franje Ergeljskoga (1628—1637), koji nije imao s portalom upravo nikakvoga posla. Tu su pogriješku od njega preuzeli i svi ostali pisci, pa i isti Tkalčić, makar da je imao u rukama izvorni ugovor s pečatima, što ga je sklopio biskup Vinković s klesarom Millerom.

Najtočnije i stručnjački opisao je portal prvostolne crkve učenjak Karlo

Weiss u svom uzornom djelu: „Der Dom zu Agram“ (Beč g. 1860.). On je glede portala na pravom tragu, premda i njegovo zaključivanje nije posve ispravno. On prvi spominje, da je taj portal: von auffallender Aehnlichkeit mit jenem der romanischen Kirche zu Sz.

Ják, ohne dass jedoch dasselbe wie das letztere der romanischen Kunstepoche angehört“. Nadalje kaže: „Wir stossen vielmehr hier auf die interessante Erscheinung, dass man in der Mitte des XVII. Jahrhunderts, mithin der Epoche des Classicismus, in welcher Zeit nach urkundlichen Belegen das gegenwärtige Portal erbaut wurde, romanische Kunstformen wieder in Anwendung brachte.

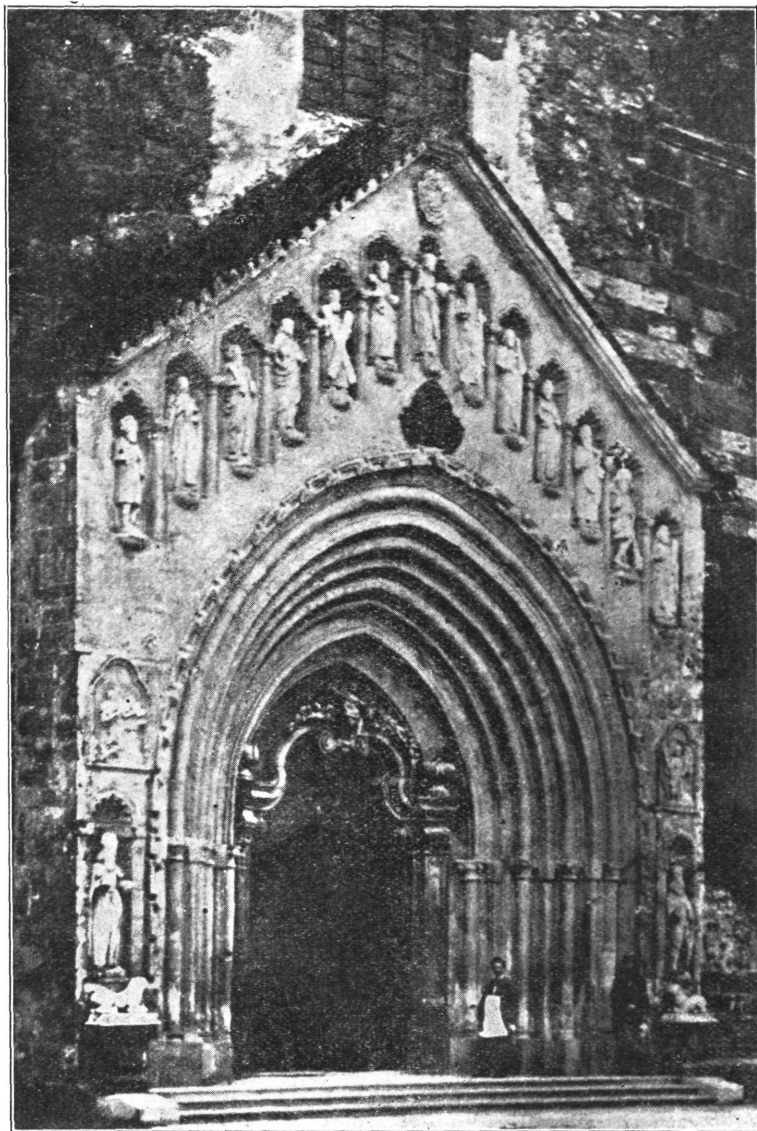
Diese Erscheinung lässt sich nur dadurch erklären, dass wirklich an der Stelle des jetzigen Portals ein älteres romanisches gestanden hat, das im

XVII. Jahrhundert wahrscheinlich wegen Baufähigkeit umgebaut werden musste und bei welchem Anlasse man die ältere Form nachbildete, um

vielleicht einzelne Bautheile zweckmässig benützen zu können“.

Na tu ga izjavu sigurno naveo Kukuljević sa ona dva lava, jer dokazuje: „Denn dass an der Stelle des jetzigen Portals wirklich ein romanisches stand, dafür sprechen auch zwei Löwen, die noch jetzt zu beiden Seiten des Portals auf Postamenten angebracht sind und den Charakter ähnlicher romanischer Sculpturen besitzen“.

Karlo Weiss posve dobro pogađa, da je naš portal bio napadno sličan onomu u Jáku, jer je po njemu i napravljen. Crkva je u Jáku jedan od najljepših građevnih

Sl. 129. Stari portal prvostolne crkve zagrebačke.

spomenika iz romanskoga doba, a najzanimljiviji njezin dio je upravo njezin portal. R. Eitelberger opisujući¹ tu crkvu kaže o njezinom portalu: „Die Anordnung des Portals gehört zu den reichsten und schönsten, welche wir kennen. Die eigenthümliche und organische Verbindung des Rundbogens und des Spitzbogens in der Portalhalle sucht ihres Gleichen und lässt den Mangel bestimmter Jahreszahlen über die Zeit des Baues doppelt schmerzlich empfinden. Da die Verbindung des Spitzbogens mit dem Rundbogen eine ursprüngliche ist, nicht eine spätere Zuthat, so wird dadurch das kunstgeschichtliche Interesse an diesem Portale wesentlich erhöht. - - - - - Ebenso sind auch die Ornamente in ihren Ansätzen und Ausgängen ausserordentlich schön gezeichnet, so zwar, dass man zur Überzeugung kömmt, dass ein denkender Künstler bei der Anlage thätig war“. Pisac prisodablja zatim portal crkve u Jáku s onim crkve sv. Stjepana u Beču, navodi sličnosti i ističe, da ovaj portal svojom ljepotom nadmašuje i onaj crkve sv. Stjepana. „Das Wiener Riesenportal ist in seinen räumlichen Dimensionen natürlich viel grossartiger und gewaltiger, aber der stark vorspringende Spitzbogen nimmt dem Riesenportale und der Säulenstellung im Innern den schönen Totaleindruck, den die offene breite Portalhalle in Jáku hervorruft. Das Portal der Stephanskirche hat etwas schweres und gedrücktes, das in der Anordnung des Grundplanes liegt. Auch in der technischen Ausführung der Ornamente ist das Jáker Portal, wozu theilweise auch das Materiale beitrug, überlegen. Es dürfte wenige Kirchenbauten geben, an denen der ornamentale Theil mit so grossem Geschmack gedacht und mit so schöner Technik ausgeführt ist².“

Portal naše prvostolne crkve napravljen je dakako tek u XVII. vijeku po uzorku portala u Jáku, no ne na temeljima staroga romanskoga portala, već da zamijeni nekadanji gotski, koji je od raznih neznoga, što ih je imala da proživi naša prvostolna crkva, sigurno bio već vrlo trošan i potreban da se izmijeni. Nedvojbeno je stari portal vrlo stradao prigodom velike vatre na dan 27. svibnja 1624., kada je među ostalim izgorio i drveni crkveni zvonik te se rastalila sva zvona.

Da je naša prvostolna crkva imala prvobitno portal u gotskom slogu, tvrdi i Ivan Tkalčić u svom djelu: „Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada“ (Zagreb 1885.). Spominje, da su to dokazali netom otkriveni njegovi temelji, na koje je bilo stupovlje romanskoga stila, sa neke nepoznate nam crkve skinuto pa na njezine prve temelje dosta nerazmjerno smješteno. Tkalčić veli: „sudeć po otkrivenih temeljih prvobitni portal imao je sa strane ogromne babice, nad kojima dizao se gotski zabat (Giebel), te je bez dvojbe nalik bio suvremenomu južnomu portalu župne crkve sv. Marka u Zagrebu. Rečeno indi portalno stupovlje romanskoga sloga bijaše bez dvojbe sredinom XVII. vijeka, kada se gradio za stolnu crkvu novi i danas postojeći portal, onamo namješteno“. Tkalčiću je bilo dobro poznato Weissovo djelo, pa ga mnogo puta u svojoj knjizi navodi i baš glede portala, da nije bio nekada romanski, i pobija, ali je prezreo njegovu bilješku, da je novi portal naličio onomu na crkvi u Jáku. Njemu je stupovlje ipak potjecalo od nepoznate nam romanske crkve te je prigodom gradnje novoga portala upotrebljeno. To je mišljenje posve krivo, takov je postupak u ovom slučaju upravo sasvim nemoguć.

¹ Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1856. str. 132–140.

² Kopija toga portala u naravnoj veličini smještena je u gradskoj bašći (Városliget) u Budimpešti.

Kada se još prije potresa radilo o obnovi naše prvostolne crkve, napisao je o tom g. 1874. u „Katoličkom listu“ (prilog k br. 36.) i blagopokojni biskup Josip Juraj Strossmayer svoje mnijenje. U svom razlaganju taknuo se on i portala, pa kaže: „Glavni portal je romanski iz najbolje dobe, te ima nešto sličnosti sa portalom bečke crkve. G. Weiss prisposoblja ga sa lijepim portalom crkve S. Jáka u Ugarskoj. Ako me pamet ne vara, lijepi portal S. Jáka sličan je portalu stolne crkve, nu je gotičkoga stroja. Portal zagrebački tiem je oštećen, što je u 17. stoljeću nespretno popravljen, u koliko je naime popravljač nesmotrenim načinom stari, dobar kamen zamienio pjeskovitim mehkim kamenom, koji se runi. Što je nadodao popravljač taj prema nutarnjosti portala, pokvarilo je ljepotu portalu. Taj bi se portal u svojoj prvobitnoj romanskoj formi zadržati imao; samo bi se pri popravi o tom imalo raditi, da se navedeni nedostaci ukinu i da se sadanja vrlo ružna vrata drugimi, prema slogu portala zamijene.“ Kako se vidi, držao je i umni naš biskup, da je to prvobitni portal naše crkve, koji je slučajno naličan onomu crkve u Jáku, za koju je držao, da je građena u gotskom slogu. Njegovomu je oku smetao onaj barokni pridjevak, koji da je nakazio romanski portal, a to ide na račun kanonika Ljudevita Vukoslavića, koji je onaj portal, što ga je dao sagraditi biskup Benedikt Vinković dogradio.

Iza kako sam tu naveo razna mnijenja i nagađanja o portalu naše prvostolne crkve, valja da sada prikažem povjesnu istinu ili njegov razvitak. Stari nekadanji gotski portal prvostolne crkve bio je, kako sam već spomenuo, sigurno vrlo trošan te ga trebalo zamijeniti novim. Umni i vrlo naobraženi biskup Vinković želio je, da portal prvostolne crkve bude nešto lijepa, pa je rađe htio, da se povede za dobrim uzorkom, nego da se napravi nešto nova a neukusna. Bit će, da mu se vrlo svidio portal starodrevne benediktinske opatije u Jáku, u željeznoj županiji, koji mora, da mu je bio vrlo dobro poznat. Nije to ništa neobična, ako pomislimo, da leži Jáka nedaleko od ceste, koja je vodila iz Varaždina u Subotiče (Steinamanger) i odanle u Požun. Kako je on tom cestom često putovao još kao veliki prepošt zagrebačkoga kaptola i zemaljski zastupnik kraljevine Hrvatske na sabor u Požun, sigurno se navraćao i u opatiju Jáka. Kada se radilo o novom portalu zagrebačke crkve, htio je da taj bude načinjen po uzorku onoga u Jáku. Čini se, da je on dao napraviti točnu snimku toga portala, jer ugovor, što ga je sklopio s kranjskim klesarom Kozmom Millerom „Burger und Stanitzer in Gurkfeldt in Crain . . . wegen eines Khürchen Tohr alhir St. Steffan Khünigskhürhen“ dne 7. siječnja 1640. nosi napis: „Conventio cum magistro lapicida, ratione portae ecclesiae cathedralis Zagrabiensis ex lapidibus, iuxta formam sibi datam, de novo conficiendae, facta“.¹ Riječi: „iuxta formam sibi datam“ svjedoče, da se imao klesar držati točno nacrtu kod gradnje novoga portala.

Kako nam svjedoči taj ugovor, obvezao se Miller (tako se on sam potpisuje, dok ga u spisu pišu Müller): „die alte Sailen wegkh zu schneiden und andere hinein zu sezen“ (dakle nije stupovje preostatak nekadanjega romanskoga portala). On je morao nadalje isklesati i postaviti kipove u uložnicama nad portalom i postrance i napokon pokriti ga klesanim kamenom. Nasuprot se biskup obvezao platiti Milleru 500 for. u gotovom, zatim 25 četvrtinaka pšenice, 15 četvrtinaka raži, 15

¹ Acta cap. antiqua Fasc. 101. nr. 44.

četvrtinaka prosa, pa 100 vedara vina i tri ugojene svinje (krnjake). Biskup se obvezao dati i potrebite težake, koji će zidarima pomagati, te daske i drvo za skele. Ugovor potpisali su biskup i Miller u Zagrebu te ga potkrijepili svojim pečatima.

Sl. 130. Pečat klesara K. Müllera.

Na biskupovom pečatu je poznati nam već grb biskupov: pelikan, kako svojom krvlju hrani mlade, a na pečatu Millerovom je po svoj prilici njegov klesarski znak. Miller je proračunao, da će mu trebati za taj posao osam centi željeza, nekoliko centi olova, vapna i pijeska, dasaka i drvene građe, spremne za kolotur, ulja i drugoga materijala, zatim vozni i ručni težaci za kamenolom te „zu den bilder (kipovi) was man wirdt begehren“. Osim toga morao mu biti na raspolaganje kovač, tesar, zidar i gotovo osam težaka svaki dan. On se svakako odmah prihvatio posla, jer mu

je na račun zaslužbe isplaćeno :

u subotu poslije Tijelova g. 1640.	54 ren. for.
26. kolovoza 1640.	15 „ „
10. srpnja 1641.	31 „ „
16. prosinca 1641.	50 „ „
na veliku subotu 1642.	25 „ „
28. lipnja 1642.	30 „ „
28. srpnja 1642.	25 „ „
	Ukupno 230 „ „

Uz to je na račun zaslužbe do završetka g. 1642. primio još 57 vedara vina, osam četvrtinaka pšenice, deset četvrtinaka i tri kvartale raži te trinaest četvrtinaka prosa. Kada se posao već primicao kraju, umro je biskup Vinković (2. prosinca 1642.). Izvršitelji njegove oporuke zaključili su, da se posao ima nastaviti i dovršiti. U biskupovim ostavinskim spisima čitamo ovo ¹:

„Cum reverendissimus olim episcopus defunctus (Benedictus Vinkovich) de porta ecclesiae cathedralis ad instar portae abbatiae de Dyak reformanda et exornanda, cum lapicida Cosma, adhuc in vivis, transegisset, superindeque in et pro renensibus quingentis, tritici quartis viginti quinque, siliginis quartis quindecim, milij quartis similiter quindecim et vini cubulis centum, ac maialibus tribus necnon laboratoribus quoque colonialibus ad id quantum opus foret, administrandis convenisset, iamque in sortem istius conventionis in pecunia quidem renenses ducentos triginta, vini cubulos quinquaginta septem et pintas sex, tritici quartas octo, siliginis quartas decem et quartalia tria ac milij quartas tredecim eidem lapicidae administrasset. Exindeque non contemnendum annotatae ecclesiae cathedrali sequeretur dispendium, si opus hoc, fere media ex parte iam solutum, ita imperfectum relinqueretur. Ideo deliberatum est, ut pro opere isto finaliter ad ornamentum ecclesiae istius cathedralis perficiendo, residuitas conventionis lapicidae cedentis, ex communi quidem renenses centum quinquaginta in rebus et pecunia, alia vero totalis residuitas ex portione ecclesiae cedenti, eidem lapicidae cum tempore exolvatur idemque lapicida ad opus continuandum et perficiendum tum per dominos executores, tum per venerabile capitulum, tum etiam per dominum successorem episcopi compellatur et adigatur. Laboratores vero coloniales ad id necessarij, vacante quidem sede, per dominum regium ex bonis episcopalibus, ubi vero successor domini episcopi advenerit,

¹ Testam. Vol. I. 2/42. u nadbiskupskom arhivu.

per eundem successorem episcopum administrabuntur. Arma vero seu insignia defuncti episcopi et successoris, si tamen id opus proportionaliter promoverit, operi eidem in singulari sculptura hinc et inde insculpta, aedificio inserentur et modificabuntur.“

Ta je bilješka radi toga znamenita, jer su nam riječi, da se ima portal prvostolne crkve obnoviti „ad instar portae abbatiae de Dyak“, kada i svi drugi znaci ne bi svjedočili, prvi i jedini dokaz, da se zagrebački portal doista gradio po uzorku onoga u Jáku. Time padaju sve one tvrdnje o nekadanjem romanskom portalu ili da je taj portal od neke druge crkve skinut i ovamo donešen. Ta nam bilješka podjednako posvjedočava, da se s otpočetom gradnjom nije niti poslije smrti biskupa Vinkovića prestalo, već da se ona nastavila. Zato imamo također i dokaz u kaptolskim spisima.¹ Kanonik štioč Franjo Jančiević sklopio je naime dne 9. travnja 1643. s klesarom Millerom novi ugovor, kojim se potonji obvezao: „das Khirchen thor, welches er mit ihro Gnaden Herrn Bischoffen nach laut seines Pausedel gemacht hat, auf das beste auf zu setzen und wie recht ist auch ohne schaden als in der Maurerey und Steinmetzerey.“ Kaptol mu nasuprot obećao, da će mu za taj posao isplatiti 100 ren. for. Možemo sigurno držati, da je klesar Kozma Miller portal, po uzorku onoga u Jáku svakako još g. 1643. sretno dovršio. To je morao učiniti već glasom svoga ugovora, a napokon i nije bio to takav posao, da se ne bi dao u roku od četiri godine uz sva pomagala izvesti. Držim, da imaju posve krivo oni, koji pišu, da je teško vjerovati, da je Miller napomenutu radnju potpunoma svršio, već da se na to čekalo punih trideset godina, dok nije napokon to izveo kanonik Ljudevit Vukoslavić.

Savremeno s portalom dovršio je drugi majstor Ivan Albertal novi zvonik i metnuo na nj kubu po svoj prilici od bakra. Prvostolna crkva bila je sada poslije teških udaraca, koji su ju snašli, posve obnovljena, kada ju ponovno stigla nova nezgoda. Dne 29. ožujka 1645. porodila se u gornjem gradu silna vatra, odakle ju zanesao vjetar i na Kaptol. Nastradao je franjevački samostan, izgorjele su, izuzev četiri, sve kanoničke kurije, a trpila je opet i stolna crkva. Izgorio je sav njezin krov, odakle je vatra prodrila i u zvonik te se opet rastalila sva zvona. Tom je zgodom nastradao po svoj prilici i lijepi novi portal. Prvostolna crkva imala je nužnijih i silnijih popravaka, pa se nije moglo misliti na popravak portala, sve dok nije to na svoj trošak izveo g. 1673. kanonik Ljudevit Vukoslavić. On je taj posao povjerio majstoru, koji se više nije obazirao na portal u Jáku, već ga dovršio sasvim u formama svoga vremena.

Kada se počelo misliti na obnovu naše prvostolne crkve, bilo je zaključeno, da ima stari portal ostati. Kasnije se od toga odustalo; stari je portal odstranjen, no još je i danas sačuvan. Ako i nije taj portal originalno djelo, svakako je zavrijedio, da se sačuva i to tim više, jer je u jednu ruku svjedok, kako je veliki biskup Vinković umio cijeniti remek djelo romanskoga majstora, a u drugu pokazuje kako je majstor XVII. vijeka pokušao oponašati taj romanski portal. To će se još točnije pokazati, kada bude portal opet uspostavljen i proučavanju pristupačan. Ne ću se upuštati u pitanje, kamo da se taj portal smjesti. No, ako se ima okoliš naše prvostolne crkve opet zidom zatvoriti, o čemu se sada mnogo piše i smišlja, držim, da ne bi bilo nezgodno, da se taj portal smjesti u zidu, koji bi se imao pred crkvom podići. Ondje bi mu bilo najbolje i najčasnije mjesto.

¹ Acta Cap. antiqua. Fasc. 101. nr. 44.